

λεσφόρως καὶ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς ἐξελιζέως καὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματώσεως τοῦ δικαίου, τοῦτο δὲ λαμβάνον ἀπ' αὐτῆς ἰσχυρωτάτην ὄθησιν, ἀνταποδίδει τὰ ἴσα, συντελοῦν εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτῆς λειτουργίαν καὶ ἐνέργειαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ

Σχέσεις τῶν ἠθῶν πρὸς τοὺς Νόμους.

§ 33. Ἐπίδρασις τῶν ἠθῶν ἐπὶ τῶν Νόμων.

Τὸ ἦθος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας ἐν γένει εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς ποικίλης ἐπιδράσεως τῶν κρατούντων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν παραγόντων ἐπὶ τῆς συστάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελιζέως. Ἐὰ αἰσθήματα αὐτοῦ, αἱ σκέψεις, ἡ ἐνέργεια, ὑφιστάμενα κατὰ τὴν ροὴν τῶν αἰώνων τὴν ἐπίδρασιν ταύτην, ἀποτελοῦσι χαρακτῆρα ἐνιαῖον καὶ μόνιμον, ὑφ' ὃν παρίσταται οὗτος καὶ οὐ πᾶσα προσβολὴ καὶ παραβίασις εἶνε παραβίασις καὶ ἄρνησις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Οὕτως ἐμφανίζεται ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ ἱστορικῇ βίῳ, ἐπιδιώκων τὴν τελείωσιν αὐτοῦ συμφώνως τοῖς δεδομένοις τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ιδιοφυΐας, τοῖς ἠθεσιν αὐτοῦ. Ἐὐὸν σκοπὸν τοῦτον ἐπιτελέσει οὗτος διὰ τῆς πραγματώσεως πασῶν τῶν ιδεῶν, ἰδίᾳ δὲ τῆς τοῦ δικαίου.

Οἱ νόμοι, ὡς θετικαὶ κατὰ τόπον καὶ χρόνον ἐμφάνειαι τοῦ δικαίου, εἶνε ἅμα ἐμφάνειαι τῶν ἠθῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὧν σκοποῦσι τὴν συντήρησιν καὶ τὴν πλήρη ἐξασφάλισιν. Ἰὺκ τούτου ἔπεται, ὅτι πρὸς κανονικὴν λειτουργίαν καὶ ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ αὐτῶν οἱ νόμοι πρέπει νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὰ κοινωνικὰ ἠθη. Ἐν ἡ περιπτώσει δὲν ἐπιτυγχάνεται τοῦτο, ἡ δὲ νομοθεσία ἠκιστα συμφωνεῖ τῇ χαρακτῆρι καὶ τοῖς ἠθεσι λαοῦ τινός, κακὸν μᾶλλον ἢ ἀγαθὸν ἐπέρχεται ἐκ τῆς τοιαύτης νομοθεσίας. Ἐπὶ παραδείγματι· λαός, διατελῶν ἔτι ἐν

ἀρχηγόνῳ καὶ ἀπολιτίστῳ καταστάσει, ἂν λάβῃ ἔξωθεν νομοθεσίαν, μὴ συμφωνοῦσαν πρὸς τὰ ἦθη αὐτοῦ καὶ τὸν χαρακτῆρα, νομοθεσίαν, συντεταγμένην μὲν κατὰ τελειότατα πρότυπα καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου, ἀλλὰ μὴ ἐκδηλοῦσαν τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ἥκιστα θέλει ὠφελῆθῃ ἐξ αὐτῆς, μᾶλλον δὲ θέλει ὑποστῆ βλάβην, ἂν ἐρωμένως καὶ ὀρμεμφύτως δὲν ἀντιστῆ εἰς τὴν ἀποδοχὴν. Γνωσταὶ αἱ ἀπόπειραι πολλῶν φιλοσόφων, ἀπὸ τῶν Πυθαγορείων καὶ τοῦ Πλάτωνος μέχρι τοῦ Λωκίου πρὸς εἰσαγωγὴν νομοθεσιῶν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἀπολύτου δικαιοσύνης, αἱ ἐπανειλημμένοι δ' ἀποτυχίαι αὐτῶν, μὴ ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ λαοῦ, ὅστις εἴτε ἐν ἀπολιτίστῳ διατελῶν καταστάσει, εἴτε ἐν πεπολιτισμένη, διεστράφη κατὰ τὰ ἦθη, αἰσθάνεται δ' ἀποστροφὴν πρὸς νομοθεσίαν, ἥκιστα συντελοῦσαν πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν.

Ὡς εἶπεν ὁ Μοντέσκιος, οἱ νόμοι πρέπει ν' ἀπορρέωσιν ἀπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τοὺς νόμους αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ νόμοι οὗτοι, ἵνα ᾧσιν ἀληθῶς τοιοῦτοι, ἵνα λειτουργῶσι σκοπίμως καὶ προσηκόντως, δεόν νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ, πρὸς τὰ ἦθη. Καὶ ἐν τῇ περιπτώσει δὲ σκοπὸς τῶν νόμων τούτων ἠθέλεν εἶναι ἡ τροποποιήσις τῶν ἠθῶν, ὄντων ἐπιβλαβῶν πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν τελείωσιν τοῦ καθεστῶτος, πρέπει νὰ μὴ ἀπομακρύνωνται τέλειον αὐτῶν, ἵνα μὴ τύχωσιν ἀποδοκιμασίας μᾶλλον ἢ ἀποδοχῆς.

Ἐν πάσῃ νομοθεσίᾳ, ἀπὸ τῆς στοιχειωδестаτης καὶ ἀτελεστάτης μέχρι τῆς συνθετωτάτης καὶ τελειοτάτης, τὰ κοινωνικὰ ἦθη δεόν νὰ συλλειτουργῶσι. Καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιόδῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ ἦθη ἐκπροσωποῦσι τοὺς νόμους, βραδύτερον δὲ ταῦτα συντρέχουσι τοῖς νόμοις ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ, σώζουσιν αὐτοὺς ἐπιβουλεομένους, ἐπιρρωννύουσι δ' ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν. Τὰ ἀγαθὰ ἦθη ἀποτελοῦσιν ἐγγύησιν τῆς λειτουργίας τῶν νόμων. Ἄλλ' ἐπίσης κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τὰ πονηρὰ ἦθη διαφθείρουσι τοὺς ἀγαθοὺς νόμους, ματαιοῦσι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ἐν κοινωνίᾳ δὲ ἀνηθίκῳ καὶ διεφθαρμένῳ τὸ ἄριστον τῶν νομοθετικῶν συστημάτων οὐδεμίαν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ ἀγαθοποιὸν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐνέργειαν.

§ 34. Ἐπίδρασις τῶν Νόμων ἐπὶ τῶν Ἠθῶν.

Ὅπως τὰ ἥθη ἐπιδρῶσι καὶ πρέπει νὰ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν νόμων, οὕτως ἐπίσης καὶ οἱ νόμοι ἐπὶ τῶν ἡθῶν.

Ἐν πρώτοις πᾶσα νομοθεσία πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τὴν ἠθικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ λαοῦ, δι' ὃν προορίζεται· τοῦτο εἶνε δόγμα, κυρούμενον ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ἀνεπίδεκτον δὲ πάσης ἀμφισβητήσεως· οὐδαμῶς πρέπει ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τῶν δεδομένων ἐν τε τῇ φυσικῇ καὶ τῇ ἠθικῇ βίῳ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ νὰ κανονίσῃ μόνον καὶ νὰ βελτιώσῃ ὅτι δὲν δύνανται νὰ πράξωσι τὰ ἥθη. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ νομοθεσία καθίσταται εὐεργετικὴ, σκόπιμος, ἀγαθοποιός. Λέγεται δ' ἀγαθὴ ἡ νομοθεσία, οὐχὶ ὅταν ἦνε ἀπολύτως τοιαύτη, ἀλλ' ἐὰν πληρῇ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, ἂν δύναται τουτέστι νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν βελτιώσιν τῶν ἠθικῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων, νὰ περιορίσῃ τὴν λυμαιομένην αὐτοῦς διαφθοράν, νὰ πατάξῃ τὴν ἐξαχρείωσιν.

Ἴνα ἡ νομοθεσία πρὸς τούτοις πληρώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, δέον ἢ πολιτικὴ ἐξουσία, ὑφ' ἧς αὕτη ἐγένετο, ἢ ἀνταξία τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς, ἣν ἐπιδιώκει. Ἡ ἰσχὺς αὐτῆς ἔσται κατὰ τοσοῦτον δραστηκωτέρα, καθ' ὅσον ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ, εἰς ὃν παρέχεται ἡ νομοθεσία, ἡ ἐξουσία ἐνεργεῖ ἀληθῶς καὶ δικαίως, κέκτηται ἄρα σεβαστὸν χαρακτῆρα. Ἐντεῦθεν ἡ μεγάλη καὶ εὐεργετικὴ ἰσχὺς, ἣν ἐξήσκησαν διὰ τῆς νομοθετικῆς αὐτῶν ἐργασίας οἱ νομοθέται τῆς ἀρχαιότητος. Φαύλη πολιτεία, πονηρὰ κυβέρνησις, τιθεμένη τοὺς ἀρίστους καὶ ἠθικωτάτους νόμους, δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς σεβαστούς, οὐχὶ διότι τὰ ἥθη τοῦ λαοῦ εἶνε ἐπὶ τοσοῦτον διεφθαρμένα, ὥστε ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ αὕτη αὕτη παρέχει περὶ τοῦ ἐναντίου παράδειγμα τῶν ἰδεῶν αὐτῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς θεμιμένους νόμους.

Ἄγαθοὶ νόμοι, συμφώνως ἔχοντες κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὰ ἥθη λαοῦ τινος, δύνανται νὰ ἐπιδράσωσιν εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς βελτιώσεως τῶν ἡθῶν τούτων· δέον δὲ νὰ μὴ ᾧσι μηδὲ λίαν αὐστηροί, μηδὲ λίαν χαλαροί, ἀλλὰ νὰ κρατῶσι μέσον ὄρον· ἀλλ' ὅποτε οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ ἥθη, οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπίδρασιν· εἶνε χάρτης ἄγραφος παρὰ πᾶσαν τὴν εὐγενῆ πρό-

θεσιν τῶν θέντων αὐτούς. Τούναντίον κακοὶ νόμοι δύνανται νὰ ἐξα-
σκήσωσιν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἠθῶν κοινωνίας τινός, σὺν τῷ
χρόνῳ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῆς συστάσεως. Ὅποσα
ἐγκλήματα ἐπήγασαν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἐκ τῶν τοιούτων νόμων!
Ἄν τὰ ἠθῆ εἶνε χρηστὰ, οἱ νόμοι οὗτοι προκαλοῦσι τὴν καθο-
λικὴν ἀντιπάθειαν τῶν πολιτῶν, τὸ μῖσος αὐτῶν κατὰ τῆς ἀρ-
χῆς, ὑφ' ἧς ἐτέθησαν· οὕτως ἐγκαινίζεται ἀγὼν μεταξὺ τῶν χρηστῶν
ἠθῶν καὶ τῶν κακῶν νόμων· οὐδεμίαν δ' ἀμφιβολίαν, ὅτι θὰ ὑποκύψωσι
τὰ ἠθῆ καὶ θὰ διάφθαρώσι πρὸς τῆς ὀλεθρίας δυνάμεως τῶν νόμων·
οἱ πολῖται, καθορῶντες τὸ πολιτικὸν καθεστῶς, δορυφορούμενον ὑπὸ
πονηρῶν νόμων, μεταφέρουσι κατ' αὐτοῦ τὸ μῖσος αὐτῶν, ἀγωνίζον-
ται γὰρ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ ἀλληλομαχίᾳ ταύτῃ ἄμεσον καὶ ταχὺ ἔσται
τὸ ἀπρότελεσμα τῆς ἀμοιβαίας ἐξοντώσεως.

Ἐπίσης ἐὰν ἐν τινὶ χώρᾳ τὰ δημόσια ἠθῆ διεφθάρησαν, οἱ κακοὶ
νόμοι ἀποπερατοῦσι τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ὑπὸ τὴν ἐνέργειαν
αὐτῶν ἡ δημοσία συνειδήσις ἐξαχρειοῦται, ἐκλείπει δὲ πᾶσα ἀρχὴ
εὐνομίας καὶ τάξεως. Τῆς συνειδήσεως τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς ἐκ-
λιπούσης, οἱ νόμοι τίθενται οὐχὶ πλέον πρὸς σωτηρίαν ἢ πρὸς συντή-
ρησιν, ἀλλὰ πρὸς θεραπείαν ἐγωιστικῶν συμφερόντων τῆς κρατούσης
τάξεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ τιθέμενος νόμος καθίσταται κατ'
ἀνάγκην ἢ ἐπιτύμβιος πλάξ ἐπὶ τοῦ τάφου καταστραφείσης κοινωνι-
κῆς συνειδήσεως.

Ἀναμφιβόλως ὅποτεν παρακμᾶση καὶ διαφθαρῇ ὁ κοινωνικὸς ὀργα-
νισμὸς πολιτείας τινός, ὑπείκων τῇ κοινῇ μοίρᾳ τῶν φυσικῶν ὄντων,
δὲν ἐπανορθοῦται οὐδὲ θεραπεύεται μόνον διὰ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς
νομοθεσίας, καὶ μάλιστα πολλάκις οὐχὶ προσηκούσης, οὐδὲ συμφώνου
πρὸς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα, τὰ ἠθῆ. Τὸ ἔργον τῆς παρακμῆς καὶ τῆς
ἐξοντώσεως εἶνε ἐξίσου φυσικόν, ὅσον καὶ τὸ τῆς δημιουργίας. Ἄλλ'
οὐχ ἦττον, ὅπως ἡ κατάλληλος φυσικὴ καὶ ἠθικὴ διαίτα καὶ ἡ ταύτη
παρακολουθοῦσα ἐπιστημονικὴ θεραπευτικὴ μέθοδος δύνανται νὰ πα-
ρατείνωσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸν βίον τοῦ κοινωνικοῦ ἀτόμου, οὕτω
τῇ χρήσει τῆς αὐτῆς μεθόδου δύναται ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ νομοθέτου
νὰ ἐνισχυθῇ ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς, ἐπιρρωννυμένων προσηκόντως
τῶν ἀποτελούντων αὐτὸν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν στοιχείων, νὰ παρα-
ταθῇ δὲ ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺ ὅ τε φυσικὸς καὶ ἠθικὸς αὐτοῦ βίος.

Ἡ ἱστορία εἶνε ἐναργῆς ἀπόδειξις τούτου. Καὶ εἰ ἐκ τῶν δεδομένων αὐτῆς κατάδηλον καθίσταται, ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν ἠθῶν ἐπὶ τῶν νόμων εἶνε αἰείποτε ἀκαταπόνητος ἐπ' ἀγαθῷ τῶν πολιτῶν, ἐπίσης ἡ ἐνέργεια τῶν νόμων ἐπὶ τῶν ἠθῶν δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἡ ἀρμονικὴ δ' ἀμφοτέρων ἀλληλεπίδρασις καὶ σύνθεσις εἶνε ἐχέγγυον οὐ μόνον τῆς βελτιώσεως αὐτῶν, ἀλλ' ἅμα καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ εὐημερίας.

§ 34. *Nihil leges sine moribus.*

Μετὰ τὰ ἤδη εἰρημένα κατάδηλον ὅποῖον τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου καὶ τῆς πολιτείας ἐν πάσῃ περιόδῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν τῇ ἱστορίᾳ δράσεως. Ἄλλ' ἀτυχῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον ἐκράτησεν ἡ δοξασία καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ, ὅτι δι' ἐφαρμογῆς δῆθεν προσφόρων νόμων, ἀπορρεόντων ἀπὸ τινος καθολικῆς ἠθικῆς ἀρχῆς δύναται νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ κοινωνικὴ τάξις ἀπὸ τῆς ἀπειλουμένης παρακμῆς, νὰ ἀποκαθαρθῶσιν ἄρα καὶ βελτιωθῶσι τὰ δημόσια ἤθη. Ἡ ἰδέα τῆς ἀπλῆς διὰ τῶν νόμων σωτηρίας καὶ θεραπείας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ἐμφανίζεται ἰδίᾳ ἐν ἡμέραις παρακμῆς τῶν λαῶν, ἀπορούντων τῶν διεπόντων τὰ κατ' αὐτοὺς πρὸς χρῆσιν τῶν θεραπευτικῶν ἐκείνων τρόπων, δι' ὧν ἐπιτευχθήσεται ἡ ἀγαθὴ αὐτῶν προαίρεσις. Ὡς ἐρρήθη ἤδη, νόμος τις ἀπλῶς, καίπερ φέρων τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ προσήκοντος, δὲν δύναται ὁμῶς νὰ κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἂν προηγουμένως δὲν ὑποβοηθήσωσι τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ τὰ κρατοῦντα ἤθη. Ὁ νομοθέτης, ὡς ὁ ἰατρός, ἀναλαμβάνων τὴν θεραπείαν καὶ ἴασιν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ὀφείλει νὰ παράσχη εἰς αὐτὸ μετὰ τῶν θεραπευτικῶν καὶ ἐπιρρωστικῶν ἅμα φάρμακα, δυνάμενα νὰ καταστῶσιν ἀποδεκτὰ καὶ νὰ χωνευθῶσιν ὑπὸ τοῦ στομάχου.

Τούτου ἔνεκα καθῆκον πάσης πολιτικῆς τάξεως εἶνε ἡ σκόπιμος καὶ προσήκουσα ἀνατροφή τῶν πολιτῶν, ἡ βελτίωσις τοῦ ἠθους (1). Ἡ τε φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ἐπίρρωσις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ἦνε τὸ πρῶτιστον μέλημα τῶν κυβερνήσεων· τούτου δ' ἐπιτυγχανομένου καὶ πραγματοποιμένου, ἐπιτυγχάνεται ἀκοπώτατα ὁ σκοπὸς τῆς νομοθεσίας. Καὶ

(1) Ἄει δὲ τὸ βέλτιστον ἦθος βελτίονος αἴτιον πολιτείας (Ἄριστε. Πολιτ. Ζ' 1).

ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἢ ἀνατροφή ἔινε τὸ συντελεστικώτατον μέσον πρὸς συντήρησιν καὶ ἐπίρρωσιν τῶν ἠθῶν πάσης πολιτικῆς κοινωνίας· ὁ δὲ νόμος ἔσται τὸ συμπλήρωμα τῆς τοιαύτης ἀνατροφῆς, ἣτις φυσική, σωματικὴ τὸ πρῶτον οὔσα, ἐπεκταθήσεται συγχρόνως κατὰ πάσας τὰς σφαίρας τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος. Προϋπάρχοντος τοῦ ἠθους παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος, ηὐδοκίμησέ βεβαίως τὸ νομοθετικὸν αὐτοῦ ἔργον. Ἄλλ' ἐν τῇ παντελεῖ διαφθορᾷ τῶν ἠθῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Καيسάρων ἡ νομοθετικὴ αὐτῶν ἐργασία ἀπέμεινε χάρτης ἔγραφος. Καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλως γενέσθαι. Ἀφοῦ αὐτὸς ὁ Καῖσαρ, ὁ ὀφείλων ὡς ἐκ τῆς περιωπῆς αὐτοῦ νὰ παρέχη πρῶτος τὸ παράδειγμα χρηστότητος ἠθῶν καὶ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς νόμους, ἐκηρύσσετο ὑπὸ τῶν κολάκων καὶ ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως *omnibus legibus solutus*. Τίς ἦτο μᾶλλον διεφθαρμένος ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ, ἐρωτᾷ ὁ Τάκιτος: Ὁ μὴδὲν ἱερόν καὶ ὄσιον ἔχων αὐτοκράτωρ, ἢ διεφθαρμένη Σύγκλητος ἢ ὁ ἐξηυτελισμένος ὄχλος; Δυσχερῆς ἢ ἀπόκρισις· ἀλλὰ δυσχερέστερον ἔτι τὸ ἔργον προσηκούσης ἀναγεννήσεως τοιούτου ὄχλου.

§ 35. Ἡ Νόσος τῆς Πολυνομίας.

« Ὀλίγων οἱ ἀγαθοὶ νόμων δέονται· οὐ γὰρ τὰ πράγματα πρὸς τοὺς νόμους, ἀλλ' οἱ νόμοι πρὸς τὰ πράγματα τίθενται. » Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἱστορία κηρύττουσι ταῦτα, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀπορίᾳ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ προσήκοντος πρὸς βελτίωσιν ἑαυτοῦ ἢ σωτηρίαν δὲν χρῆται πάντοτε τοῖς προσήκουσι τρόποις θεραπείας, ἀναζητεῖ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ ἄχρηστα ἀντὶ τῶν χρηστῶν. Σὺν τοῖς ἄλλοις δὲν διστάζει ν' ἀναπτύξῃ ἔκτακτον νομοθετικὴν δραστηριότητα, φρονῶν ὅτι διὰ τῆς πληθύος τῶν νόμων θέλει δυνηθῆ νὰ ἰαθῆ. Οὕτως ἐκδηλοῦται ἐν πολλαῖς ἱστορικαῖς περιόδοις παράδοξόν τι εἶδος νόσου, ἡ Πολυνομία.

Ἐν ἡ πολιτείᾳ ἀναπτύσσεται δυσαναλόγως ἡ νομοθετικὴ δραστηριότης, ἡ μηχανικὴ καὶ ἀλόγιστος κατεργασία τῶν νόμων, ὑφίσταται νοσηρὰ κατάστασις (1). Πάντες φρονοῦσι, καὶ κυβερνῶντες καὶ

(1) *Pessima respublica, plurimae leges.* (Τάκιτος).

κυβερνώμενοι, ὅτι τὸ ὑφιστάμενον κοινωνικὸν κακὸν δύναται νὰ θεραπεύηται καὶ νὰ αἴρηται ἐκάστοτε διὰ νομοθετικῆς διατάξεως. Τοῦτο χαρακτηρίζει ἰδίᾳ λαοὺς διεφθαρμένους, παρ' οἷς ἐλλείπει τέλος ἢ συνείδησις τοῦ δικαίου, τὸ κράτος τῶν ἠθῶν, ἀμφοτέρωθεν δὲ ταῦτα ἐκδηλοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὰς στιγμιαίας ἐντυπώσεις καὶ τὰ ἐκάστοτε συμφέροντα τῆς κρατούσης μερίδος. Νόμοι τιθέμενοι καὶ ἀκυρούμενοι μετὰ περισσῆς εὐχερείας δὲν ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἀειρρόου πηγῆς τοῦ δικαίου, ἀλλ' ἀπὸ ταπεινοτάτων βλέψεων καὶ συμφερόντων. Ἐκπληκτικὸν παράδειγμα τῆς τοιαύτης πολυνομίας παρέχει ἰδίᾳ τὸ ρωμαϊκὸν καὶ τὸ βυζαντιακὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς αὐτῶν. Ἴν τοιαύταις ἐποχαῖς πάντες ἀξιοῦσι νὰ παραστῶσι νομοθετικοὶ ἰατροὶ τῆς πασχούσης κοινωνίας· ἐπακόλουθον δὲ τῆς ἀλογίστου ταύτης σπουδῆς καὶ ψευδοῦς ἀφοσιώσεως πρὸς τὰ κοινὰ συμφέροντα εἶνε ἡ ταχύτης, μετ' ἧς ὠλοῦσι πρὸς καταστροφὴν τῆς πολιτείας.

Πολλοὶ νομοποιοί, ἀ.λ.δ' οὐδεὶς νομοθέτης. Τοιοῦτό τι φαινόμενον παρουσιάζεται καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς διὰ τοῦ λεγομένου κοινοβουλευτικοῦ πολιτεύματος, τῆς μεγάλης ταύτης πολιτικῆς δεισιδαιμονίας τῶν νεωτέρων χρόνων (1). Πανταχοῦ τῆς Ἑυρώπης, ἐνθα κρατεῖ τὸ ἐν λόγῳ πολίτευμα, ἡ νομοθετικὴ μηχανὴ ἐργάζεται δραστηρίως μὲν καὶ ἀκαταπαύστως, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ διακρίνονται προσηκόντως τὰ κοινωνικὰ συμφέροντα, οὐδ' οἱ νόμοι νὰ συμφωνῶσι πρὸς τὰ δημόσια ἠθῆ. Πολλαχοῦ κατὰ πᾶσαν νομοθετικὴν σύνοδον καταργοῦνται νόμοι, μόλις τεθειμένοι πρὸ μιᾶς ἢ δύο συνόδων. Ἡ νομοθεσία ὡσαύτως ἐν τοῖς τοιούτοις πολιτεύμασι πολλάκις μεταβάλλεται εἰς ὄργανον κομματικῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Συντηρητικοὶ καὶ προοδευτικοὶ ἐργάζονται ἀσυνειδήτως πρὸς τὴν μεγάλην ἀναρχίαν, ἣτις ἀπειλεῖ τὴν τάξιν τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος. Ἡ νομοθεσία ἀπ' οὐδεμιᾶς ὠρισμένης κοινωνικῆς ἀρχῆς ἀπορρέει. (1) τὸ μὲν ἐπιζητεῖται ἡ κηδεμονία τοῦ ἀτόμου, ὁ περιορισμὸς τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ἐξ ὀνόματος τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἀναγνωρίζεται πέρα τῶν ὀρίων τοῦ προσήκοντος ἢ ἀτομικῆ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ βλάβῃ τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος. Ἀλλὰ τὸ θεῖον δίκαιον τῆς κοινοβουλευτικῆς

(1) Spencer L' Individu contre l' État — la grande superstition politique.

τικῆς πολιτείας διεκδικεῖ σήμερον ἐξίσου ἱερὸν καὶ σεβαστὸν κῦρος, ὡς διεξεδίκει ἄλλοτε τοιοῦτον τὸ θεῖον δίκαιον τῆς θεοκρατικῆς τάξεως. Δύναται τις ἀληθῶς νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι μετεβλήθησαν μόνον οἱ ἐξωτερικοὶ τύποι, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, πρὸς ἣν ὁ νομοθέτης ὑποχρεοῦται ν' ἀποβλέπῃ, ἂν πράγματι σκοπῇ ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τὴν ἁρμονίαν τῶν νόμων καὶ τῶν ἠθῶν καὶ τὴν ἐκ ταύτης εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς νομοθεσίας ἐπὶ τῶν δημοσίων συμφερόντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

Τὸ Δίκαιον ἐν ταῖς πρωτίσταις αὐτοῦ ἐμφανείαις.

§ 35.

Ἐμφάνειαι τοῦ δικαίου.

Τὸ Δίκαιον ἐμφανίζεται ποικίλως ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτοῦ πραγματώσει, ὅπως ἐν γένει ποικίλως ἐμφανίζεται ὁ ἄνθρωπος κατὰ πάσας τὰς σχέσεις αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὗτος δρᾷ ὡς ἐλεύθερον πρόσωπον, αὐτονόμως ἐξασκοῦν τὰς φυσικὰς αὐτοῦ καὶ ἠθικὰς δυνάμεις πρὸς τὸν ὑπέρτατον τοῦ βίου σκοπὸν. Ἀπλοῦν τὸ πρῶτον τῆς φύσεως τέκνον, ἀναποσπᾶστως μετ' αὐτῆς συνδεδεμένον ὡς τὸ τέκνον πρὸς τὴν μητέρα, ὡς τὸ παράσιτον φυτὸν πρὸς τὸ δένδρον, παρ' οὗ λαμβάνει τὴν τροφήν, τῇ συνδρομῇ τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων καθίσταται ἀνεξάρτητον καὶ διαρρυθμίζει νέον βίον, τὸν βίον τῆς κοινωνίας, ἥτις εἶνε κατ' ἐξοχὴν ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐλευθέρας προσωπικότητος τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, ρέποντος πρὸς ὑπέρτερον φυσικῶς καὶ ἠθικῶς βίον.

§ 36. Τὸ Δίκαιον ἐξ Ἀντικειμένου καὶ ἐξ Ὑποκειμένου.

Ἐν τῷ κοινωνικῷ τούτῳ βίῳ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δύναμιν πρωταγωνιστεῖ τὸ δίκαιον. Καὶ ὅτε μὲν παρίσταται ὡς ἀπόλυτος ἀρχή,

ἐκάστῳ τῶν λογικῶν ὄντων, τῶν ἀποτελούντων τὸν κοινωνικὸν κόσμον, παρέχουσα τὸ προσῆκον καὶ ἐξασφαλίζουσα αὐτὸ κατὰ πάσης ἀντιθέτου προσβολῆς, καλεῖται δίκαιον ἐξ ἀντικειμένου. Τὸ τοιοῦτο δίκαιον εἶνε πραγματικὴ δύναμις ἀντικειμενική, ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης ἀλλοτρίας ἐπιδράσεως. Ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν δύναται νὰ νοηθῆ, οὐδὲ νὰ λειτουργήσῃ προσηκόντως ἄνευ τῆς λειτουργίας τοῦ δικαίου τούτου. Εἶνε οὗτος λογικὸν ὄν, συμβιοῦν μετὰ τοιούτων ὁμοίων, ἀξιοὶ ἄρα ἴσα ἐπ' αὐτοῦ δικαιώματα. Τὸ ἐξ ἀντικειμένου δίκαιον δὲν δύναται οὐδ' ὀφείλει πρὸς τὴν εὐκοσμον διεξαγωγὴν τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ νὰ δημιουργήσῃ διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, κηρύττον αὐτοὺς ἀνίσους, ἀνομοίους, ὡσεὶ τοιοῦτοι ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς φύσεως, ἢ ἐπιδιώκουσι διάφορον ἀποστολὴν· ἀναγνωρίζει ἄρα καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἰσότητά καὶ τὴν ἀλληλεγγύην αὐτῶν. Ὑπὸ τριαύτην ἔννοιαν τὸ ἐξ ἀντικειμένου δίκαιον εἶνε ἀπόλυτος δύναμις, ἀλλ' οὐδετέρα, ἀλώβητον ἐκάστοτε ἀναγνωρίζουσα τὴν λογικὴν καὶ ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, εἴτε ὡς ἀτόμου, εἴτε ὡς συνόλου κοινωνικῶν ὄντων.

Ἄλλ' ὡσαύτως τὸ δίκαιον παρίσταται καὶ ἐξ ὑποκειμένου, ὡς ἡ δύναμις ἐκείνη τοῦ λογικοῦ ὄντος, τοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐρρυθμῶς καὶ ἀλληλεγγύως μετὰ τῶν ἄλλων λογικῶν ὄντων διαβιοῦντος καὶ δρῶντος, διεκδικοῦντος δ' ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἐλεύθερον ἐνεργείας στάδιον. Ἐκαστον λογικὸν ὄν δύναται καὶ ὀφείλει νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀναγνώρισιν καὶ πραγμάτωσιν τοῦ ἐξ ὑποκειμένου δικαίου, οὐ ἄνευ τοῦτο οὐδένα δύναται νὰ τελέσῃ σκοπόν. Τὸ ἐξ ὑποκειμένου δίκαιον εἶνε ἡ πραγμάτωσις τῆς λογικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναγνωρίζοντος ἅμα τὸ ἐξ ὑποκειμένου δίκαιον τῶν ὁμοίων αὐτοῦ, μεθ' ὧν ἀλληλεγγύως καὶ ἐν ἁρμονίᾳ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων συμπράττει.

Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐμφανίσεων τοῦ δικαίου, τοῦ ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐνότης καὶ ἁρμονία· ἡ ὑπέρβασις καὶ ἡ παραγνώρισις τῶν ὀρίων τῆς προσηκούσης ἐνεργείας καὶ λειτουργίας τοῦ πρώτου ἐπακόλουθον ἔξει τὴν ὑποτέλειαν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐκμηδένισιν τοῦ προσώπου, ὡς λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος, ὑποκειμένου αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας· τὸναντίον ἡ ὑπέρβασις τῶν ὀρίων τῆς ἐνεργείας τοῦ ἐξ ὑποκειμένου δικαίου καθίσταται ἄρνησις τῶν καθολικῶν κανόνων τοῦ ἐξ ἀντικειμένου, τοῦ ἀπολύτου

δικαίου, σκοπὸν προτιθεμένου τὴν ἀλώβητον τήρησιν τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας ἐλευθέρων ἠθικῶν ὄντων καὶ ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναρχία καὶ ἀρρυθμία, ἢ ματαιώσεις ἄρα τοῦ ὑπ' αὐτῆς ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ.

Ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καθ' ὑπερτάτην οἰκονομίαν εἶνε καὶ πρέπει νὰ ᾔηνε ἢ κατανόησις καὶ ἢ ἐνότης τῶν δύο τούτων κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον διαφόρων καὶ ἀντιθέτων ἐκδηλώσεων τοῦ δικαίου. Τὸ ἐξ ὑποκειμένου δικαίον εἶνε ποιά τις μορφή τοῦ ἐξ ἀντικειμένου δικαίου, οὐχὶ δὲ ἀπόλυτος δύναμις, ἀξιοῦσα ὑπακοὴν παρὰ τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ διαβιούντων ἀνθρώπων, ἀδιαφοροῦσα δὲ διὰ τὴν προσωπικότητα αὐτῶν καὶ τὴν αὐτονομίαν.

Ἡ ἀρμονία αὕτη δὲν ἐξεδηλώθη πλήρης ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς συστάσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας· ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἀντίθεσις ἐκράτησεν ἐν ταῖς σχέσεσιν ἀμφοτέρων· μόλις δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπῆλθε ποιά τις συνδιαλλαγή. Τὸ ἐξ ἀντικειμένου δικαίον κατενοήθη ἐναργέστερον ὑπὸ τε τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας ὡς θεμελιώδης ἀρχή, ἀπορρέουσα ἀπὸ τῆς ἠθικῆς φύσεως καὶ συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς κανὼν τοῦ ἴσου καὶ τοῦ προσήκοντος, οὐχὶ δὲ ὡς κατερχόμενον ἐξ ἀποκαλύψεως ἢ ἄλλης τινὸς ὑπερτάτης φυσικῆς ἢ ἠθικῆς δυνάμεως, ἀρνούμενης τὸ ἐξ ὑποκειμένου δικαίον. Ἐν εὐρύθμῳ καὶ κατὰ λογικοὺς νόμους ζώσῃ καὶ ἐξελισσομένη κοινωνίᾳ οὐδέποτε ἐκλείπει ὁ ἀνθρώπος ὡς ἐλεύθερον ὄν, παραιτῶν τὴν ἐλευθερίαν ἑαυτοῦ καὶ τὸ δικαίον, τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ, ὡς κοινωνικοῦ παράγοντος. Ἡ δ' ἐξ ὑποκειμένου αὕτη δύναμις καθίστησιν αὐτὸν κέντρον πάσης ἐνεργείας, ἀνεξάρτητον ἀπὸ πάσης ἀλλοτρίας δυνάμεως, ζητούσης νὰ προσβάλη τὴν προσωπικότητα αὐτοῦ.

§ 39 Ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον τοῦ Δικαίου.

Ἐν τῇ ἐκδηλώσει αὐτοῦ τὸ δικαίον σχετίζεται πρὸς τε τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν, κεκλημένον νὰ πραγματώσῃ τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ σκοπὸν αὐτοῦ, καὶ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τὰ πράγματα, τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων. Ὑπὸ τοιαύτην ἐννοίαν τὸ δικαίον ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἔχει τὸ ὑποκείμενον αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τὸ ἀντικείμενον.

Ἐποκείμενον τοῦ δικαίου εἶνε ὁ ἄνθρωπος· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καλεῖται οὗτος πρόσωπον, λογικὸν ὄν, κεκτημένον συνείδησιν ἑαυτοῦ, τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ ἐνεργειῶν, ἀξιῶν δὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ ὑπὸ τε τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ συνόλου· τὰ δίκαια ταῦτα δύνανται νὰ ᾔνε πολλὰ καὶ ποικίλα, οἷον ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς οἰκογενείας, τῶν συνθηκῶν, ἐπιδιώκουσι δ' αἰετοτε ἀγαθοὺς σκοπούς. Ὡς ὑποκείμενον δικαίου ὁ ἄνθρωπος δύναται ἐκάστοτε νὰ δημιουργήσῃ ἐλευθέρως νέα δίκαια, ὑποχρεούμενος ἐν τούτοις νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει, ὅτι δὲν ὑφίσταται μόνον χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ χάριν τοῦ συνόλου· ἡ δημιουργία ἄρα ἐκάστου δικαίου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειθῇ τὴν ταυτόχρονον ὑπ' ἄλλου προσώπου δημιουργίαν ἰδίου δικαίου ἐν σχέσει πρὸς τὸ δίκαιον τοῦτο. Ὁ ἄνθρωπος, καθὸ ἀποτελεῶν μέλος τοῦ ἠθικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς κοινωνίας, διατελεῖ εἰς ἀκατάπαυστον ἀλληλεγγύην καὶ σχέσιν πρὸς τὰ μέλη τοῦ ὀργανισμοῦ τούτου, οὕτω μόνον ἐπιτυγχανομένης τῆς συντηρήσεως αὐτοῦ· ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι ἀλληλεγγύως γεννῶνται καὶ ἀναπτύσσονται ἐκάστοτε τὰ δίκαια τοῦ προσώπου καὶ τὰ δίκαια τοῦ συνόλου· παρατηρητέον δ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὅτι πρὸς τὰ δίκαια τοῦ ἐνός μέρους ἀνταποκρίνονται ἀπὸ τοῦ ἐτέρου καθήκοντα καὶ τὸνναντίον. Ὡς ὑποκείμενον δικαίου ὁ ἄνθρωπος δύναται ἐπίσης συναδᾶ τῇ ἐλευθέρῃ αὐτοῦ φύσει καὶ λογικότητι νὰ διεκδικῇ πάντα τὰ αὐτῷ προσήκοντα δίκαια, πρωτόγονά τε καὶ παράγωγα, τὴν τιμὴν, τὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἰσότητα, τὴν ἐργασίαν, μηδενὸς δικαιουμένου ν' ἀμφισβήτησῃ αὐτὰ καὶ περιορίσῃ.

Ἐπὸ τὴν ἐννοιαν τοῦ προσώπου δὲν παρίσταται ἐν ταῖς σχέσεσι τοῦ δικαίου μόνον ὁ ἄνθρωπος ὡς φυσικὸν ἄμα καὶ λογικὸν ὄν. Ἐπὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου ἐδημιουργήθη κατ' ἀνάγκην, πρὸς εὐχερεστέραν θεραπείαν τοῦ σκοποῦ τῶν ἀνθρώπων, κατηγορία σχέσεων, ὧν ὑποκείμενον παρίσταται οὐχὶ πλέον ὁ φυσικὸς καὶ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἰδεώδης τις ἐννοια, κληθεῖσα ἠθικὸν πρόσωπον, ὃ περ καὶ νομικὸν καλεῖται παρὰ πολλῶν. Τίνα τὰ αἷτια τῆς δημιουργίας τῶν νοητῶν τούτων προσώπων; Ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος, παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν λογικὴν φύσιν καὶ τὰς ἠθικὰς ιδιότητας, δὲν ἐπαρκεῖ ἐξ ὀλοκλήρου μόνος εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν τε ἀτομικῶν ἄμα καὶ τῶν κοινωνικῶν σκοπῶν. Ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ σκοποὶ καὶ χρεῖαι, αἷτινες λόγῳ τῆς ιδιότητος αὐτῶν εἶνε ὑπέρτεραι τῶν σκοπῶν καὶ τῶν

χρειῶν τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὅπως οἱ σκοποὶ οὗτοι ἐπιτευχῶσιν, ἀνάγκη ἰδιοκτησίας, τῆς χρήσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων πραγμάτων, ἅτινα θέλουσι συντελέσῃ εἰς τὴν θεραπείαν τῶν προκειμένων ἠθικῶν σκοπῶν. Οὕτως ἀναπτύσσονται νέα δίκαια καὶ σχέσεις, διάφοροι τῶν τέως λειτουργουσῶν ἐν τῷ ἀτομικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου.

Δι' ὃν λόγον ὡς ὑποκείμενον δικαίων ὁ φυσικὸς ἄνθρωπος καλεῖται πρόσωπον, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐδημιουργήθη κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τοῦ νόμου, πρὸς πληρεστέραν θεραπείαν τῶν κοινωνικῶν σκοπῶν προσωπικότης, στερουμένη μὲν φυσικῆς ὑποστάσεως, νοητῶς δὲ καὶ κατὰ συνθήκην μόνον ὑφισταμένη καὶ δρῶσα.

Ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν φυσικῶν προσώπων πρὸς τὰ νομικὰ συμπεραίνεται, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα ὑφίστανται αὐτὰ καθ' ἑαυτά, τὰ δὲ δευτέρα χάριν μόνον τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπιδιώκουσιν. Εἰ καὶ στεροῦνται δὲ ταῦτα τῶν ιδιοτήτων, φυσικῶν τε καὶ ἠθικῶν, ἐκείνων, οὐχ ἥττον ἀναγνωρίζει ὁ νόμος τὰς ιδιότητας ταύτας κατὰ συνθήκην ἐν ἀπομιμήσει τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ νομικὸν πρόσωπον δὲν εἶνε μόνον σκιῶδες εἶδωλον, ἐστερημένον βουλήσεως καὶ ἐνεργείας. Τούναντίον ἡ κοινωνικὴ βούλησις, ἡ διὰ τοῦ νόμου ἐκδηλουμένη, παρέσχε τὴν προσήκουσαν βούλησιν καὶ ἐνέργειαν εἰς αὐτό, δυνάμενον νὰ ἐκτελέσῃ πολλὰς πράξεις, ἅς ἐκτελοῦσι καὶ οἱ φυσικοὶ ἄνθρωποι, ἀλλ' αἰέποτε ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ νόμου διαγεγραμμένων ὁρίων καὶ συμφδὰ τῷ ἠθικῷ σκοπῷ, οὐ τὴν πραγμάτωσιν ἐπιδιώκει.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐν τινὶ ἀπομιμήσει τῆς φύσεως ἐφεύρεσις τῶν νομικῶν τούτων προσώπων εἶνε μία τῶν μεγάλων κατακτήσεων αὐτοῦ ἐν τῇ πραγματώσει τοῦ δικαίου. Τὸ ἄτομον, ὡς ὑποκείμενον δικαίου, ἐξέρχεται τοῦ περιορισμένου χώρου τῆς δράσεως αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ νομικοῦ προσώπου ἐργάζεται ἐπὶ πεδίου εὐρυτέρου καὶ πληρεστέρου. Ὅτι ἡ φύσις δὲν κατάρθωσε, τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς τεχνικῆς δημιουργίας. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ δράσει τοῦ δικαίου κεῖται ἀληθῶς ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιζητοῦντος διὰ τῶν ποικίλων δυνάμεων, ἅς προσφέρει ἢ τε φύσις καὶ ἡ κοινωνία, τῶν σκοπῶν αὐτοῦ καὶ τῶν χρειῶν τὴν θεραπείαν.

Τὸ ἠθικὸν πρόσωπον, κατὰ συνθήκην μόνον ὑφιστάμενον, στερεῖται πλείστων ιδιοτήτων τοῦ φυσικοῦ. Δὲν ἔχει οἰκογένειαν, ἄρα καὶ τὰ

ταύτη παρομαρτοῦντα δίκαια· κέκτηται ἐν τούτοις ἐμπράγματα δίκαια, ἐνοχικὰς σχέσεις, κληρονομικὰ δίκαια, καθὰ συμβαίνει καὶ παρὰ τοῖς φυσικοῖς προσώποις· ὅπως δὲ ταῦτα ὑπόκεινται τοῖς φυσικοῖς νόμοις τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, οὕτω καὶ τὰ νομικὰ πρόσωπα δημιουργοῦνται καὶ ἐκλείπουσι κατὰ κανόνας, τιθεμένους ὑπὸ τοῦ νόμου.

Τὰ ἠθικὰ πρόσωπα ποικίλλουσιν, ὡς ποικίλλουσιν καὶ οἱ σκοποὶ καὶ αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἄλλ' αἱ κυριώταται αὐτῶν κατηγορίαι εἶνε αἱ ἀκόλουθοι :

1) Ἡ Πολιτεία, τὸ ἀρχαιότατον καὶ σκοπιμώτατον ἀναμφιβόλως τῶν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργηθέντων ἠθικῶν προσώπων πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ δικαίου καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ· εἰς τὴν κατηγορίαν δὲ ταύτην ἀλλ' ἐν σχέσει μᾶλλον περιορισμένη ἀνήκουσιν ὁ Δῆμος καὶ ἡ Καινότης.

2) Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ συγγενῆ ταύτη ἐπιδιώκοντα ὀρησκευτικὸν σκοπὸν καθιδρύματα, οἷον εὐαγεῖς οἴκοι κ.τ.λ.

3) Πνευματικὰ ἰδρύματα, δι' ὧν σκοπεῖται ἡ θεραπεία καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συντελοῦσιν ἰδίᾳ τὰ Πανεπιστήμια, αἱ Ἀκαδημῖαι καὶ λοιποὶ ἐπιστημονικοὶ Σύλλογοι, δι' ὧν κατορθοῦται ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν καὶ ἡ μόρφωσις καὶ παιδαγωγικὴ βελτίωσις τοῦ λαοῦ διὰ τῆς προσηκούσης παιδείσεως.

4) Ἡθικοὶ συνεταιρισμοί, δι' ὧν ἐπιδιώκονται ἔργα φιλανθρωπίας καὶ δημοσίας εὐποιίας· τοιοῦτοι δ' εἶνε οἱ σύνδεσμοι ἐκεῖνοι, δι' ὧν συνιστῶνται πτωχοκομεῖα, νοσοκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ἰδρύματα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς κοινωνικῆς περιθάλψεως.

5) Οἰκονομικοὶ συνεταιρισμοὶ (γεωργικοί, ἐμπορικοί, βιομηχανικοί), διὰ τῆς συστάσεως τῶν ὁποίων σκοπεῖται ἡ βελτίωσις τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων καὶ σχέσεων τῶν λαῶν ἐν τῇ γεωργίᾳ, τῇ ἐμπορίᾳ καὶ τῇ βιομηχανίᾳ, ἀξαναγομένου οὕτω τοῦ πλούτου καὶ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους.

Ἀντικείμενον τοῦ δικαίου εἶνε κατὰ πρῶτον μὲν τὰ πράγματα, ἐστερημένα βουλήσεως, κατ' ἀνάγκην δὲ ὄντα προωρισμένα ὑπὸ τῆς οἰκονομίας τῆς φύσεως πρὸς θεραπείαν τῶν τε φυσικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν χρειῶν τοῦ ἀνθρώπου· πᾶν ὅτι δύναται νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, νὰ ἐκδηλωθῇ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἐλευθέρα βούλησις τοῦ ὑπο-

κειμένου, εἶνε πράγμα· ὡς τοιοῦτον δὲ ἀναγνωρίζεται ὑποτελὲς τοῦ ὑποκειμένου ἀνεὺ ἀντιρρήσεως ὑπὸ τε τῶν λογικῶν καὶ τῶν θετικῶν τοῦ δικαίου κανόνων.

Κατὰ δεύτερον λόγον ἀντικείμενον τοῦ δικαίου εἶνε πράξεις ἢ γεγονότα ἐν ταῖς ἀμοιβαίαις σχέσεσι τῶν ἀνθρώπων. Ἐπὶ τῶν πράξεων τούτων ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὑποκείμενον δικαίου, δύναται νὰ ἐξασκήσῃ τὸ κράτος αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῦ βίου σκοπὸν· αὗται εἶνε ἐκδιλώσεις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως, δέον δὲ νὰ συμφωνῶσι πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς.

§ 40. Δίκαια πρωτόγονα καὶ παράγωγα.

8) Τὰ ἀνθρώπινα δίκαια ἐμφανίζονται ὑπὸ δύο κατηγορίας, τὴν τῶν πρωτογόνων δικαίων, τῶν καὶ ἀπολύτων, καὶ τὴν τῶν παραγῶγων ἢ καὶ σχετικῶν.

Τὰ πρῶτα τῶν δικαίων τούτων ἀπορρέουσιν ἀμέσως ἀπὸ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ἐκδηλοῦνται ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἐκδηλουμένη ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ δράσις· εἶνε δὲ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα, ἡ ἄρνησις ἄρα αὐτῶν εἶνε ἄρνησις αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ προσωπικότητος. Τὰ πρωτόγονα δίκαια, γεννῶμενα μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναπτυσσόμενα μετ' αὐτοῦ, διεκδικουῦσι κῦρος καὶ ὑπόστασιν ἐν οἰαδῆποτε περιόδῳ τῆς ἱστορίας· καθ' ὅσον οὗτος λαμβάνει πληρεστέραν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ φύσεως, κατὰ τοσοῦτον καὶ τὰ δίκαια ταῦτα ἐκδηλοῦνται πληρέστερον παρ' αὐτῷ, ἐπιζητοῦντι παντοιοτρόπως τὴν προσήκουσαν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ πραγμάτωσιν αὐτῶν.

Τοιαῦτα δίκαια εἶνε τὸ τῆς Αὐτοσυντηρήσεως, τὸ τῆς προσωπικῆς Τιμῆς καὶ Ἀξιοπρεπείας, τὸ τῆς Ἐλευθερίας, τὸ τῆς Ἰσότητος, τὸ τῆς Προόδου.

Ὡς εἶπον, τὰ δίκαια ταῦτα εἶνε συμφυῆ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ αὐτῶν πραγμάτωσις δὲν καθιεροῦται ἀμέσως πλήρης· τὸ δὲ κῦρος αὐτῶν ἠμφισβητήθη ἔκπαλαι καὶ ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων τῶν διαφόρων πολιτισμῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Ἡ πλημμελὴς ἀντίληψις τῶν πρώτων περιόδων τῆς ἱστορίας καὶ ἐν Ἀνατολῇ, καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐν Ῥώμῃ περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου

κατέληξεν εἰς τὴν ἄρνησιν ἢ τὴν παραγνώρισιν τῶν πρωτογόνων τούτων δικαίων. Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ τὸ ἄτομον ἐκλείπει ὡς πρόσωπον· ἐν Ἑλλάδι ὁ ἄνθρωπος ἀπορροφᾶται καὶ ἐκμηδενίζεται ὑπὸ τοῦ ἐπιγείου Θεοῦ τῆς Πολιτείας, ὁ δὲ ὑπέρτατος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτῆς πνεύματος, ὁ Ἀριστοτέλης, ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερίαν τῶν πλείστων ἀνθρώπων. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεγνώρισε καὶ ἀνεκήρυξε τὰ δίκαια ταῦτα, ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ δράσει δὲν κατῴρθωσε καὶ οὗτος τὴν πραγμάτωσιν αὐτῶν, ἀμφισβητηθέντων πλέον ἢ ἅπαξ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας.

Τὰ πρωτόγονα δίκαια ἠρευνήθησαν κατ' ἐξοχὴν, καταδειχθείσης τῆς βλάβης αὐτῶν καὶ τῆς σκοπιμότητος, ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν δημοσιολόγων τοῦ δεκάτου ἐβδόμου καὶ ὀγδοῦ αἰῶνος, ἀλλὰ πανηγυρικὴν καὶ ἐπίσημον ἔσχον ἀναγνώρισιν κατὰ τὴν πρώτην γαλλικὴν Ἐπανάστασιν διὰ τῆς πανδήμου ἐν ἔτει 1791 ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ γαλλικοῦ ἔθνους ἀνακηρύξεως τῶν Δικαιῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου. Ὑπάρχει βεβαίως οὐ σμικρὰ ὑπερβολὴ ἐν πολλοῖς τῶν ἄρθρων τῆς διακηρύξεως ταύτης, οὐ ἔνεκα ὁ μὲν Μπουῦρκε καὶ ὁ Βένθαμ κατήγγειλαν αὐτὴν ὡς «ἀναρχικὸν σόφισμα», ὁ Γ'κέντς, ὅτι ἐσκόπει νὰ μεταβάλη τὰ ὠραιότατα ὀνόματα τῆς ἐλευθερίας, τοῦ δικαίου, τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας εἰς στάσιν, δολοφονίαν καὶ διαφθοράν, ὁ δὲ Dahlmann, ὅτι διατελεῖ ἐν διηνεκεῖ δυσαρρεσκεία κατὰ παντὸς κοινωνικοῦ ἢ πολιτικοῦ καθεστῶτος. Ἐν πολλαῖς ἐπίσης διατάξεσι τοῦ κηρύγματος τούτου καὶ τοῦ ἐπακολουθήσαντος αὐτῷ κηρύγματος τοῦ 1793 διατυποῦνται δόγματα, διαψευδόμενα ὑπὸ τῆς λογικῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τῆς ἱστορίας, εἴτε ἐπιβλάβῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀτομικότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν, οἷον, ὅτι ἡ κοινωνία ὀφείλει νὰ παρέχῃ ἐργασίαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς, ἐξασφαλίζουσα τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως τοῖς μὴ δυναμένοις νὰ ἐργασθῶσι, τοῦθ' ὅπερ ἤθελε δημιουργήσῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπόλυτον κηδεμονίαν τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, διεκδικούσης τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπεμβαίνειν εἰς τὰς ἰδιωτικὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων, περιορίζουσα ἢ καὶ βλάπτουσα τὸ δίκαιον τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν. Ἐπικίνδυνον εἶνε ἐπίσης τὸ ἐν τῇ διακηρύξει ταύτῃ ἀναγορευόμενον δόγμα, ὅτι, ὅταν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία παραβιάσῃ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ, ἡ ἐπανάστασις εἶνε τὸ ἱερότατον

τῶν δικαίων καὶ τὸ ὑψιστον τῶν καθηκόντων αὐτοῦ, δόγμα, πλεόν ἢ ἀπαξ, ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἀνακηρύξεως καταστὰν ἐπικίνδυνον ὄπλον πολιτικοῦ φανατισμοῦ ἢ ἐνόχων συμφερόντων. Ἐν τούτοις, παρὰ πάσας τὰς ὑπερβολὰς τῆς διακηρύξεως ταύτης, ἐσημάνθη δι' αὐτῆς πανδήμως νέα ἱστορικὴ περίοδος ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πάντα τὰ νεώτερα ἔθνη ἀπεδέξαντο κατ' οὐσίαν τὸ κήρυγμα τοῦτο καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὁμολογίαν· αἱ δὲ μετὰ ταῦτα ἐπελθοῦσαι πολλαχοῦ κοινωνικαὶ μεταμορφώσεις ἐρείδονται κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τοῦ κύρους τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν πρωτογόνων τούτων δικαίων, ἧς ἔνεκα ὁ ἄνθρωπος κατενόησε τὸ δίκαιον τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὰ ἀντίστοιχα δίκαια τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

Τὰ παράγωγα δίκαια διαφέρουσι τῶν πρώτων, καθὼ οὐχὶ ἀμεσα παραγόμενα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀλλ' οὐχ ἥττον ἐπ' αὐτῶν ἐρείδόμενα, ὀφείλουσι δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῶν καὶ τὴν ὑπαρξίν εἰς εἰδικὴν πράξιν ἢ ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκλείπουσι δι' ἄλλης πράξεως· τὰ δίκαια ταῦτα δὲν εἶνε τοσοῦτον οὐσιώδη ὅσον τὰ πρῶτα, εἶνε φθαρτά, πρόσκαιρα· ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τῆς βουλήσεως καὶ δι' αὐτῆς πάλιν καταστρέφονται. Ἐνῶ τὰ πρωτόγονα δίκαια παρακολουθοῦσι τὸν ἄνθρωπον ἐκασταχοῦ καὶ ἐκάστοτε, τὰ παράγωγα, ἐκδηλούμενα δευτερευόντως ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ καὶ ταῖς μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων σχέσεσι, φέρουσι τὸν τύπον τοῦ πεπερασμένου. Ὡς ἐκδηλώσεις τῆς βουλήσεως παραλλάσσουσι μετ' αὐτῆς μεταβαλλομένης κατὰ τοὺς καιρούς· οὐδεμίαν δ' ἐπίδρασιν δύνανται νὰ ἐξασκήσωσιν ἐπὶ τῶν πρωτογόνων δικαίων· καὶ ἐνῶ ταῦτα ὑφίστανται ἐνεργὰ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τῆς ἰσχύος τῶν θετικῶν νόμων, πρὸ τῆς κανονικῆς ὀργανώσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὰ παράγωγα ὑφίστανται μόνον διὰ τῆς πανδήμου κυρώσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καταργοῦνται αὐθις.

Ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ τῆς δράσεως τὰ ἤδη εἰρημμένα δίκαια εἶνε τὰ μὲν ἀναπαλλοτριωτά καὶ ἀπαράγραπτα, τὰ δὲ ἀπαλλοτριωτά καὶ εἰς παραγραφὴν ὑποκείμενα, τὰ μὲν πλήρη, τὰ δὲ ἐλλιπῆ. Τὰ πρωτόγονα δίκαια, ἔμφυτα ὄντα, γεννῶνται καὶ συνεκλείπουσι μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, τούναντίον δὲ τὰ παράγωγα, ὀφείλοντα τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τινὰ συνθήκην, πράξιν, ἀπαλλοτριοῦνται δι' ἑτέρας πράξεως,

ἢ ἔνεκα λόγου τινός. Ὁ ἄνθρωπος δικαιούται εἰς ἐλευθέραν ἐξάσκησιν πάντων τῶν ἐμφύτων δικαίων, ἐνόσω δὲν προσβάλλουσι ταῦτα ἀλλότρια ὅμοια δίκαια, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἐπιβουλεύσῃ αὐτά, νὰ πε-
 περιορίσῃ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ. Πᾶσα κατ' αὐτῶν προσβολὴ δικαιολογεῖ
 κατ' ἀνάγκην τὸ δίκαιον τῆς ἀμύνης, ἱερὸν δίκαιον, ἔκπαλαι ἀνεγνω-
 ρισμένον ὑπὸ τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν καὶ ὑπὸ τῶν θε-
 τικῶν αὐτῶν νόμων τὸ δίκαιον τοῦτο, ἐπιτασσόμενον ὑπὸ τοῦ ὀρμεμ-
 φύτου τῆς συντηρήσεως, δύναται νὰ χωρήσῃ μέχρις ἐπαναστάσεως ἐν
 ἐκτάκτοις ἡμέραις. Ὅτι ἡ ἀμυνα ὡς προσωπικὸν τοῦ ἀτόμου δίκαιον
 κατὰ τοῦ προσβάλλοντος τὰ δίκαια αὐτοῦ, τοῦτο ἢ ἐπανάστασις ἐν τῇ
 ἱστορίᾳ κατὰ παντὸς παραβάτου τῶν ἱερῶν καὶ ἀναπαλλοτριώτων δι-
 καίων τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπανάστασις ἄρα εἶνε κοινωνικὴ ἀρχή, δι-
 καιον ἀναφαίρετον ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἐξασκούμενον κατ' ἀνάγκην ἐν τισι
 στιγμαῖς τοῦ ἱστορικοῦ τῶν κοινωνικῶν βίου, ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τῶν
 πραγμάτων τῆς ἱστορικῆς μεταμορφώσεως, ὅποτε ὁ λόγος ἐκλείπει, οἱ
 ἠθικοὶ κανόνες παρανοοῦνται, πρωτοστατοῦσι δὲ τὰ πάθη καὶ τὰ συμ-
 φέροντα παρὰ τοῖς προΐσταμένοις τοῦ καθεστῶτος, ἐξ οὗ ἢ ὀλιγωρία παν-
 τὸς δικαίου. Μόνον ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἢ ἐπανάστασις εἶνε τὸ ὄρ-
 γανον τῆς ἱστορικῆς Νεμέσεως, διεκδίκησις τῶν πρωτογόνων δικαίων,
 ὁ θρίαμβος τῆς νέας ιδέας, ἀδυνατούσης νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀποστολὴν
 αὐτῆς διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς συζητήσεως, τῆς κανονικῆς ἐξελίξεως,
 ἐπιβαλλομένης δὲ διὰ τῆς βίας εἰς τὴν καθεστηκυῖαν τάξιν, ἀρνούμε-
 νην ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ δίκαιον αὐτῆς καὶ νὰ ὑποχωρήσῃ.

§ 41. Σύγκρουσις Δικαίων.

Ἐν τῇ βίῳ δὲν κρατεῖ πλήρης ἁρμονία, ἐνότης καὶ τάξις. Ἐν τῇ
 διεκδικήσει τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ δικαίου αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται
 κατ' ἀνάγκην εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ δίκαια ἄλλων ὁμοίων, ἐλευθέρων
 καὶ ἴσων. Οἱ κανόνες τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας προσώπου τινός ἀμφι-
 σβητοῦνται ὑπ' ἄλλου προσώπου, ἀρνούμενου αὐτοὺς ἐν συνειδήσει
 καὶ ἀσυνειδήτως. Ἐντεῦθεν ἢ καλουμένη σύγκρουσις δικαίων, τα-
 ράκτους μὲν ἐπὶ τινα χρόνον τὸν κοινωνικὸν διάκοσμον, ἀλλ' οὐχ'
 ἤττον συντελοῦσα ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν ἀποκατά-
 στασιν τῆς ἐννόμου τάξεως. Ἐν τῇ ἐξισώσει μεταξὺ δύο ἢ πλειόνων

συγκρουομένων προσωπικῶν δικαίων, πρωτογόνων ἢ παραγῶγων, τὸ ἀπόλυτον δίκαιον ἐκπληροῖ τὴν εὐγενεστάτην ἀποστολὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ.

Ἡ σύγκρουσις αὕτη τῶν δικαίων ἐκδηλοῦται καθ' ἀπάσας αὐτῶν τὰς κατηγορίας. Οὕτω τὰ πρωτόγονα δίκαια ἀνθρώπου τινὸς δύνανται νὰ συγκρουσθῶσι πρὸς τὰ ὅμοια δίκαια ἐτέρου· ἐπίσης δὲ δύνανται νὰ συγκρουσθῶσι καὶ πρὸς ἐπίκτητα. Ὡσαύτως συγκρούονται παράγωγα δίκαια πρὸς ἄλληλα. Καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας περιστάσεις ἀναδέχεται ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν μεταξὺ τούτων ἰσορροπίαν ὁ ὑπέρτατος κοινωνικὸς νόμος συμφώνως τῇ ἐννοίᾳ αὐτοῦ καὶ τῇ ἀποστολῇ· πρὸς τοῦτο δὲ λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὰ δίκαια τῆς λογικῆς τῶν συγκρουομένων προσώπων φύσεως, ὡς καὶ τοῦ εἴδους καὶ τῆς κοινωνικῆς σημασίας τῶν πρὸς ἄλληλα συγκρουομένων δικαίων. Οὕτως ἐν περιπτώσει μὲν συγκρούσεως ἐμφύτων, ἀρχικῶν ἄρα δικαίων, πρὸς ἄλληλα, τὸ ἀπόλυτον δίκαιον λαμβάνει ὑπ' ὄψει τὰ συγκρουόμενα πρόσωπα ὡς καὶ τὰ δίκαια αὐτῶν· ἐπίσης δὲ κατὰ πόσον τὸ ἀντικείμενον ἐκάστου τούτων τῶν δικαίων εἶνε μᾶλλον ἢ ἥττον ἀναγκαῖον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου· ἐν περιπτώσει δὲ συγκρούσεως ἐμφύτων δικαίων πρὸς ἐπίκτητα, κατ' ἀνάγκην τὰ δεύτερα ταῦτα, καθὸ ἐπουσιώδη καὶ δευτερεύοντα, δέον νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰ πρῶτα, ἀπορρέοντα ἀπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ὄντα δὲ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα. Ἐπίσης ἐν τῇ συγκρούσει τῶν παραγῶγων δικαίων λαμβάνεται ὑπ' ὄψει ὑπὸ τοῦ θεμελιώδους νόμου ἢ ἰσότητος τῶν συγκρουομένων προσώπων, ἄρα περιορίζονται ἀμοιβαίως τὰ συγκρουόμενα δίκαια συνωδὰ τῇ ἠθικῇ αὐτῶν ἐννοίᾳ καὶ τῇ πρὸς τὸν κοινωνικὸν σκοπὸν χρησιμότητι.

Ἡ πρὸς ἄλληλα σύγκρουσις τῶν δικαίων, πρωτογόνων τε καὶ παραγῶγων, δὲν εἶνε ἄρνησις τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου, εὐρίσκει λόγον ὑπάρξεως ἐν τῷ φυσικῷ ἀνταγωνισμῷ τῶν ἀνθρώπων, ἐκάστου, ἐξ ὀνόματος τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ αὐτονομίας, διεκδικουμένου εὐρύτερον ἐκάστοτε ἐνεργείας ἕδαφος. Θὰ ἦτο ἄρνησις τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ, ἂν ἐν τῇ συγκρούσει ταύτῃ δὲν κατίσχυεν ἡ ἰσότης, ἀλλὰ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου. Ἡ λύσις ἄρα τοῦ προβλήματος τῶν συγκρουομένων δικαίων πρέπει νὰ ζητηθῇ οὐχὶ ἐν τῇ προτιμῇσει τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ δικαίου, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου, ἀλλ' ἐν τῇ

ἀμοιβαία αὐτῶν ἐνεργεία καὶ λειτουργία συνῶδὰ τοῖς νόμοις τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς ἰσότητος καὶ ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων.

§ 42 Περὶ κτήσεως καὶ ἀπωλείας δικαίων.—

Περὶ Παραγραφῆς.

Τὰ παράγωγα δίκαια δὲν εἶνε ἀναλλοίωτα, ἀμετάβλητα, ἀπαράγραπτα, ὅπως τὰ πρωτόγονα, ἀτινα γεννῶνται καὶ συνεκλείπουν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Καθὸ προελθόντα καὶ δημιουργηθέντα ὑπὸ τῆς ἐλευθέρως τοῦ προσώπου βουλήσεως, δύνανται δι' αὐτῆς καὶ πάλιν νὰ ἀπολεσθῶσι, χωρὶς νὰ ὑποστῇ οἰανδήποτε ζημίαν ἢ ἐπὶ τοῦ δικαίου θεμελιωμένη κοινωνικὴ τάξις. Ἄλλ' ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς δίκαιόν τι, κεκτημένον ὑπὸ τινος προσώπου, ἀπόλλυται ἄνευ τῆς δηλώσεως τῆς βουλήσεως ἕνεκα εἰδικῶν ὅλως περιστάσεων. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ τῆς παραγραφῆς δικαίου τινός, οὐχὶ ἀσυνήθης ἐν τῇ θετικῇ νομοθεσίᾳ πάντων τῶν λαῶν, ἀναγκαία δὲ πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν ἐννόμων σχέσεων.

Προσῆκει τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ Δικαίου ἡ ἔρευνα τῆς παραγραφῆς καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρίων αὐτῆς; Παρὰ τῶν συγγραφέων ἀμφισβητεῖται τοῦτο. Ἡ παρέλευσις ὀρισμένου χρόνου, ἐφ' ἧς βασιίζεται ἡ ἀρχὴ αὐτῆς, δημιουργεῖ ὑπὲρ τινος δίκαιον, οὐ στερεῖται ἕτερος; Τοιαύτη ἀποδοχὴ θὰ ἦτο κατ' οὐσίαν ἄρνησις τῆς ἀρχῆς τοῦ δικαίου, ὑπὸ πᾶσαν αὐτοῦ μορφήν καὶ ἔκφασιν διεκδικουῦντος αἰωνιότητα. Ἄνθρωπός τις ἔχει σήμερον πρὸς με ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὑποχρέωσιν· εἶνε ὀφειλέτης χρηματικοῦ ποσοῦ· ἂν τοῦτο δὲν κατέβαλεν ἐντὸς ὀρισμένου χρονικοῦ διαστήματος, μὴ προσκληθεῖς ὑπ' ἐμοῦ, δικαιοῦται μετὰ παρέλευσιν χρόνου νὰ ἐπικαλεσθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς; Ἐνεκα τίνος ἠθικοῦ ἢ δικαιολογικοῦ λόγου ὁ χρόνος ἐδημιούργησε δίκαιον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Ἄλλος διέπραξεν ἔγκλημα, βαρεῖαν ἢ ἐλαφρὰν συνεπάγον εὐθύνην καὶ ποινήν.

Ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον οὗτος δὲν κατεδιώχθη ὑπὸ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ἕνεκα ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἀφορμῆς. Δικαιοῦται νὰ ἐπικαλεσθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ δίκαιον τῆς παραγραφῆς ἐπὶ τῇ λόγῳ, ὅτι παρῆλθεν ἰκανὸς χρόνος ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀδικήματος.

Κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἐννοιαν τοῦ δικαίου οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἐκ-